

پول و بانکداری با رویکرد اسلامی جلد اول

دکتر سیده‌های عریبی
دانشیار دانشگاه قم

دکتر حسین میثمی
استادیار پژوهشکده پولی و بانکی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
تابستان ۱۳۹۷

عربی، سیدهادی، ۱۳۳۹ -
پول و بانکداری با رویکرد اسلامی، ج ۱ / سیدهادی عربی و حسین میثمی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶.
۲۶۴ ص: جدول. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۳۹۷: اقتصاد: ۳۵)
ISBN: 978-600-298-163-9
بها: ۱۳۵۰۰۰ ریال
فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه. ص. [۲۴۱] - ۲۴۸: همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.
۱. پول. ۲. Money. ۳. بانک و بانکداری. ۴. Banks and Banking. ۵. بانک و بانکداری - جنبه‌های مذهبی - اسلام.
۶. Banks and banking - Religious aspects - Islam. الف. میثمی، حسین، ۱۳۶۵. ب. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
ج. عنوان.
HG۲۲۱/ع۴پ۹ ۱۳۹۶
۳۳۲/۴
شماره کتابشناسی ملی
۴۸۲۸۵۷۷

پول و بانکداری با رویکرد اسلامی (جلد اول)

مؤلفان: دکتر سیدهادی عربی (دانشیار دانشگاه قم) و دکتر حسین میثمی (استادیار پژوهشگاه پولی و بانکی)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویرایش و صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ دوم: تابستان ۱۳۹۷

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۴۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۰۲۵-۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمایر: ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱، ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان متن درسی برای درس پول و بانکداری اسلامی در مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد قابل استفاده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلفان محترم اثر، آقایان دکتر سیدهادی عربی و دکتر حسین میثمی و نیز از ارزیاب محترم آقای حجت الاسلام والمسلمین دکتر سیدعباس موسویان سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

فصل اول: ماهیت و کارکردهای پول در اقتصاد متعارف

- اهداف فصل ۱
- ۱. مقدمه ۱
- ۲. تعریف پول ۲
- ۳. ماهیت پول ۳
- ۴. وظایف پول ۵
 - ۱-۴. وسیله مبادله ۵
 - ۲-۴. معیار سنجش ۵
 - ۳-۴. ذخیره ارزش ۶
 - ۴-۴. معیار پرداخت‌های معوق ۶
- ۵. انواع پول ۶
 - ۱-۵. پول کالایی غیرفلزی ۷
 - ۲-۵. پول کالایی فلزی ۸
 - ۳-۵. اسکناس (پول کاغذی) ۹
 - ۴-۵. پول تحریری (بانکی) ۱۱
 - ۵-۵. پول الکترونیکی ۱۱
- ۶. برخی واقعیت‌ها در رابطه با پول در عصر حاضر ۱۴
 - ۱-۶. جایگاه اعتبار و قراردادهای اجتماعی ۱۴
 - ۲-۶. نقش حاکمیت و دولت‌ها در نظام پولی ۱۵
 - ۳-۶. هزینه فرصت پول ۱۵
- ۷. پول آینده: بیت‌کوین ۱۶
- ۸. تحولات تاریخی نظام پولی در ایران ۱۸
- ۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۲۲
- سؤالات فصل ۲۳
- منابع جهت مطالعه بیشتر ۲۴

فصل دوم: ماهیت، تاریخچه و نظریه‌های بهره در اقتصاد متعارف

- اهداف فصل ۲۵
- ۱. مقدمه ۲۵
- ۲. واژه‌شناسی یوژوری و بهره در اقتصاد متعارف ۲۶
- ۳. ربا در ادیان (غیر از اسلام) ۲۷
- ۱-۳. یهودیت ۲۷
- ۲-۳. مسیحیت ۲۹
- ۳-۳. زرتشت ۳۱
- ۴. سیر تطور تاریخی یوژوری و بهره در غرب ۳۱
- ۵. نظریه‌های بهره ۳۳
- ۱-۵. دوره اول: قرون وسطا ۳۴
- الف) نظریه نازایی پول ارسطو ۳۴
- ب) نظریه انتقال ملکیت ۳۵
- ج) نظریه ماهیت استفاده ۳۵
- د) نظریه قیمت زمان ۳۷
- ارزیابی و تحلیل ۳۸
- ۲-۵. دوره دوم: بعد از قرون وسطا تا مارکس ۳۸
- الف) نظریه مولدیت سرمایه بی ۳۹
- ب) نظریه امساک سینیور ۴۰
- ج) نظریه ارزش اضافی مارکس ۴۰
- ارزیابی و تحلیل ۴۲
- ۳-۵. دوره سوم: بعد از مارکس ۴۳
- الف) نظریه رجحان زمانی بوم‌باورک ۴۳
- ب) نظریه بهره فیشر: رجحان زمانی و فرصت‌های سرمایه‌گذاری ۴۵
- ۱. اصول مرتبط با فرصت‌های سرمایه‌گذاری ۴۸
- ۲. اصول مرتبط با ناشکیبایی ۴۸
- ۳. اصول مرتبط با بازار ۴۹
- ج) نظریه بهره نئوکلاسیک: وجوه قابل وام‌دهی ۴۹
- د) نظریه رجحان نقدینگی کینز ۵۰
- ه) نظریه نرخ بهره صفر اله ۵۱
- ارزیابی و تحلیل ۵۲
- ۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۵۴
- سؤالات فصل ۵۶
- منابع جهت مطالعه بیشتر ۵۶

اهداف فصل	۵۹
۱. مقدمه	۵۹
۲. ماهیت و کارکردهای پول در اقتصاد اسلامی	۶۰
۱-۲. پول کالای خصوصی یا عمومی	۶۰
۲-۲. کارکردهای پول: با تأکید بر ذخیره ارزش	۶۶
۲-۳. هزینه فرصت پول	۷۱
۳. اصل حرمت ربا در نظام اقتصادی اسلام	۷۴
۴. مقایسه تطبیقی ربا و بهره بانکی	۷۶
۵. نقد برخی از دیدگاه‌ها در موضوع رابطه ربا و بهره بانکی	۷۷
۱-۵. مشروعیت جبران قرض دهنده به اندازه نرخ تورم	۷۷
۲-۵. اختصاص ربا به اقتصادهای معیشتی و سنتی	۷۹
۳-۵. مشروعیت ربا در وام‌های تولیدی	۸۱
۴-۵. مشروعیت ربا در وام‌های غیرضروری	۸۲
۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۸۳
سؤالات فصل	۸۵
منابع جهت مطالعه بیشتر	۸۵

فصل چهارم: تحلیل فقهی و احکام پول اعتباری

اهداف فصل	۸۷
۱. مقدمه	۸۷
۲. مالیت پول‌های اعتباری	۸۸
۱-۲. انواع نفع عقلایی از دیدگاه فقها	۸۹
الف) نفع عقلایی نوعی	۹۰
ب) نفع عقلایی نوعی و نفع عقلایی شخصی واقعی	۹۲
ج) نفع عقلایی نوعی، نفع عقلایی شخصی واقعی و نفع عقلایی شخصی ذهنی	۹۴
۲-۲. کاربرد تحلیل فقهی نفع عقلایی در رابطه با مالیت پول اعتباری	۹۶
۳. مثلی بودن پول‌های اعتباری	۹۷
۱-۳. پول اعتباری به‌عنوان مال مثلی بدون لحاظ قدرت خرید	۹۷
۲-۳. پول اعتباری به‌عنوان مال مثلی براساس قدرت خرید	۹۸
۳-۳. پول اعتباری به‌عنوان مال مثلی براساس قدرت خرید صرفاً در تورم‌های شدید	۹۹
۳-۴. دیدگاه منتخب پژوهش	۱۰۰
۴. وقف پول اعتباری	۱۰۰
۵. خرید و فروش پول اعتباری	۱۰۱
۱-۵. عدم جریان احکام فقهی بیع صرف در خرید و فروش پول اعتباری	۱۰۲

- ۲-۵. عدم صحت خرید و فروش پول‌های اعتباری جهت فرار از ربا ۱۰۲
- ۶. زکات پول‌های اعتباری ۱۰۴
- ۷. مقایسه پول‌های اعتباری عصر جدید با پول‌های صدر اسلام ۱۰۵
- ۱-۷. شباهت‌ها ۱۰۵
- ۲-۷. تفاوت‌ها ۱۰۵
- ۸. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۰۶
- سوالات فصل ۱۰۷
- منابع جهت مطالعه بیشتر ۱۰۸

فصل پنجم: خلق پول و نظام ذخیره‌داری جزئی در بانکداری متعارف و تحلیل آن از منظر اسلامی

- اهداف فصل ۱۰۹
- ۱. مقدمه ۱۰۹
- ۲. انواع ذخایر در بانکداری متعارف ۱۱۰
- ۱-۲. ذخایر قانونی ۱۱۰
- ۲-۲. ذخایر مازاد ۱۱۱
- ۳-۲. ذخایر قرض گرفته شده ۱۱۲
- ۳. ماهیت خلق پول و ذخیره‌داری جزئی در بانکداری متعارف ۱۱۳
- ۴. تحلیل خلق پول و ذخیره‌داری جزئی در چارچوب اسلامی ۱۱۵
- ۵. نقد برخی دیدگاه‌ها در رابطه با خلق پول در چارچوب اسلامی ۱۱۷
- ۱-۵. ذخیره صد درصدی بر سپرده‌های دیداری ۱۱۷
- ۲-۵. ذخیره صفر برای تمامی سپرده‌ها ۱۱۹
- ۳-۵. کمتر بودن میزان ذخیره قانونی در بانک‌های اسلامی در مقایسه با بانک‌های متعارف ۱۲۱
- ۴-۵. نامشروع بودن خلق پول به دلیل ایجاد مالکیت دوگانه ۱۲۲
- ۵-۵. خلق پول مانع کنترل تورم ۱۲۳
- ۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۱۲۵
- سوالات فصل ۱۲۶
- منابع جهت مطالعه بیشتر ۱۲۶

فصل ششم: جایگاه بانک در نظام مالی متعارف؛ با تأکید بر گونه‌شناسی بازار مالی و انواع بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی

- اهداف فصل ۱۲۹
- ۱. مقدمه ۱۲۹
- ۲. نظام مالی ۱۳۰
- ۳. بازار مالی ۱۳۰
- ۱-۳. بازار پول ۱۳۱

۱۳۳	۲-۳. بازار سرمایه.....
۱۳۴	۳-۳. بازار بدهی.....
۱۳۵	۳-۴. بازار سهام.....
۱۳۶	۳-۵. بازار رهنی.....
۱۳۷	۳-۶. بازار ارز خارجی.....
۱۳۸	۳-۷. بازار اوراق بهادار مشتقه.....
۱۳۹	۴. نهاد مالی.....
۱۴۱	۵. جایگاه نظام بانکی در بازارهای مالی.....
۱۴۱	۶. گونه‌شناسی انواع بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی.....
۱۴۱	۱-۶. بانک‌ها.....
۱۴۲	الف) بانک‌های تجاری.....
۱۴۳	ب) بانک‌های سرمایه‌گذاری.....
۱۴۴	ج) بانک‌های توسعه‌ای.....
۱۴۴	د) بانک‌های تخصصی.....
۱۴۵	۲-۶. مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی.....
۱۴۵	الف) مؤسسه‌های پس‌انداز.....
۱۴۶	ب) تعاونی‌های اعتباری.....
۱۴۷	ج) شرکت‌های تأمین مالی.....
۱۴۷	۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۴۸	○ سوالات فصل.....
۱۴۸	○ منابع جهت مطالعه بیشتر.....

فصل هفتم: ماهیت، کارکردها و عملیات بانکداری تجاری در اقتصاد متعارف

۱۵۱	○ اهداف فصل.....
۱۵۱	۱. مقدمه.....
۱۵۲	۲. ماهیت بانک تجاری.....
۱۵۳	۳. کارکردهای بانک تجاری در نظام اقتصادی.....
۱۵۳	۱-۳. واسطه‌گری مالی در بازار پولی کوتاه‌مدت.....
۱۵۴	۲-۳. خلق پول درونی.....
۱۵۴	۳-۳. کاهش هزینه‌های جستجو و رونق مبادلات.....
۱۵۵	۴-۳. فعالیت با منابع سپرده‌گذاران.....
۱۵۶	۵-۳. عملیات براساس قاعده اعداد بزرگ.....
۱۵۶	۶-۳. انتقال جریان آتی درآمد مشتریان به زمان حال.....
۱۵۷	۴. فعالیت‌ها و عملیات بانک تجاری.....
۱۵۷	۱-۴. تجهیز منابع.....

۱۵۷	الف) سپرده جاری
۱۶۰	ب) سپرده پس انداز
۱۶۱	ج) سپرده‌های مدت‌دار
۱۶۲	د) سایر شیوه‌ها
۱۶۳	۴-۲. تخصیص منابع
۱۶۴	۴-۳. خدمات بانکی
۱۶۵	۵. مقررات‌گذاری و نظارت بانک مرکزی بر بانک تجاری
۱۶۷	۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۶۷	○ سوالات فصل
۱۶۸	○ منابع جهت مطالعه بیشتر

فصل هشتم: اصول ایجابی و سلبی بانکداری اسلامی؛ با تأکید بر قواعد فقهی

۱۶۹	○ اهداف فصل
۱۶۹	۱. مقدمه
۱۷۰	۲. رویکرد فقهی: تأمین حداقل‌های شریعت در معاملات
۱۷۱	۱-۲. اصول ایجابی
۱۷۱	الف) اصل صحیح بودن قراردادهای عرفی عقلائی
۱۷۲	ب) اصل لازم بودن قراردادهای عرفی عقلائی
۱۷۳	ج) اصل تابعیت نماء از اصل
۱۷۴	د) اصل تابعیت قراردادها از قصد طرفین معامله
۱۷۵	۲-۲. اصول سلبی
۱۷۶	الف) اصل ممنوعیت ربا
۱۷۸	ب) اصل ممنوعیت غرر
۱۷۹	ج) اصل ممنوعیت ضرر
۱۸۱	د) اصل ممنوعیت قمار
۱۸۲	ه) اصل ممنوعیت اکل مال به باطل
۱۸۳	۳. رویکرد سیستمی؛ سازگاری و هماهنگی با اهداف نظام اقتصادی اسلام
۱۸۳	۱-۳. اصل عدالت
۱۸۴	۲-۳. اصل اخلاق
۱۸۵	۳-۳. اصل کارآمدی
۱۸۵	۴-۳. اصل ارتباط بخش پولی با بخش واقعی اقتصاد
۱۸۷	۵-۳. اصل نفی سفته‌بازی‌های مخرب
۱۸۷	۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۸۸	○ سوالات فصل
۱۸۸	○ منابع جهت مطالعه بیشتر

فصل نهم: بانکداری بدون ربای ایران؛ تحلیل قانون عملیات بانکی بدون ربا

○ اهداف فصل	۱۹۱
۱. مقدمه	۱۹۱
۲. اهداف و وظایف نظام بانکی	۱۹۴
۲-۱. تبیین	۱۹۴
۲-۲. ارزیابی و تحلیل	۱۹۶
۳. تجهیز منابع پولی	۱۹۷
۳-۱. تبیین	۱۹۷
۳-۲. ارزیابی و تحلیل	۱۹۸
۴. تسهیلات اعطایی بانکی	۲۰۱
۴-۱. تبیین	۲۰۲
۴-۲. ارزیابی و تحلیل	۲۰۶
۵. بانک مرکزی و سیاست‌گذاری پولی	۲۱۱
۵-۱. تبیین	۲۱۱
۵-۲. ارزیابی و تحلیل	۲۱۲
۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۲۱۵
○ سؤالات فصل	۲۱۷
○ منابع جهت مطالعه بیشتر	۲۱۷

فصل دهم: بانکداری اسلامی در سطح بین‌المللی

○ اهداف فصل	۲۱۹
۱. مقدمه	۲۱۹
۲. نهادهای بین‌المللی فعال در حوزه بانکداری اسلامی	۲۲۰
۲-۱. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی (AAOIFI)	۲۲۰
۲-۲. هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)	۲۲۳
۲-۳. شرکت مدیریت نقدینگی اسلامی بین‌المللی (IILM)	۲۲۵
۲-۴. آژانس رتبه‌بندی اسلامی بین‌المللی (IIRA)	۲۲۶
۲-۵. مرکز اسلامی مصالحه و داوری بین‌المللی (IICRA)	۲۲۸
۲-۶. گروه بانک توسعه اسلامی (IDB Group)	۲۲۹
۳. بانک‌های اسلامی در کشورهای اسلامی	۲۳۰
۳-۱. بانک اسلامی برهاد مالزی	۲۳۱
۳-۲. بانک الراجحی عربستان سعودی	۲۳۲
۳-۳. بانک میزان پاکستان	۲۳۴
۳-۴. بانک اسلامی فیصل سودان	۲۳۴
۴. بانک‌های اسلامی در کشورهای غیراسلامی	۲۳۵

۲۳۵	۴-۱. بانک الرایان (انگلستان)
۲۳۶	۴-۲. خانه تأمین مالی آمریکایی
۲۳۷	۵. جمع بندی و نتیجه گیری
۲۳۸	○ سؤالات فصل
۲۳۹	○ منابع جهت مطالعه بیشتر
۲۴۱	منابع و مآخذ

نمایه ها

۲۴۹	نمایه اشخاص
۲۵۱	نمایه اصطلاحات

فصل اول

ماهیت و کارکردهای پول در اقتصاد متعارف

○ اهداف فصل

انتظار می‌رود خواننده پس از مطالعه این فصل بتواند:

- ✓ ماهیت پول در اقتصاد و بانکداری متعارف را درک کند.
- ✓ وظایف پول را به‌طور کامل شناسایی کند.
- ✓ با انواع پول‌های کالایی و غیر کالایی آشنا شده و سیر تاریخی تغییرات پول را درک کند.
- ✓ نقش قرارداد و اعتبارهای اجتماعی و همچنین جایگاه دولت در شکل‌گیری پول را درک کند.
- ✓ اطلاعات اجمالی در رابطه با بیت‌کوین کسب کند.
- ✓ با تحولات تاریخی نظام پولی در ایران آشنا شود.

۱. مقدمه

به جرأت می‌توان مدعی بود که «پول» و «نظام پولی» یکی از اختراعات مهم بشر در طول تاریخ بوده است. اختراع نهاد پول در اقتصاد منجر به آن شده است که روابط مالی انسان‌ها در طول زمان ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر شود. از طرف دیگر، در نظام‌های پولی و اعتباری عصر حاضر، پول‌های بدون پشتوانه (به‌طور عمده به صورت الکترونیکی و غیرفلزی) توسعه قابل توجهی یافته‌اند و مسلماً شناخت نظام اقتصادی و بانکی فعلی، بدون درک صحیح ماهیت، کارکردها و جایگاه پول، امکان‌پذیر نیست.

در این فصل تلاش می‌شود تا با موضوع‌شناسی نهاد پول در اقتصاد، زمینه استخراج احکام فقهی آن در فصل بعد فراهم شود. بنابراین، پس از این مقدمه، به ترتیب تعریف، ماهیت و

وظایف پول در اقتصاد به اختصار ارائه می‌شود. سپس انواع پول مورد بحث قرار می‌گیرد و برخی واقعیت‌ها در رابطه با پول در عصر حاضر تبیین می‌شود. در ادامه در رابطه با پول آینده (بیت کوین) و سیر تحولات تاریخی نظام پولی در ایران، توضیحاتی ارائه و در پایان خلاصه و نتایج ارائه می‌شود.

۲. تعریف پول

هرچند ممکن است تعریف پول در نگاه اول امری ساده به نظر آید، اما بررسی دقیق‌تر نشان می‌دهد که نمی‌توان به راحتی تعریف جامع و مانعی از پدیده پول ارائه کرد. شاید به همین دلیل است که پژوهشگران، تعریف‌های متفاوتی از پول ارائه کرده‌اند. علت تفاوت‌های موجود در تعریف پول آن است که گروهی از اندیشمندان ویژگی‌ها، کارکردها و آثار و پیامدهای حقوقی پول را مدنظر قرار داده و پول را بر آن اساس تعریف کرده‌اند که می‌توان آن را تعریف قانونی پول نامید. در این دیدگاه پول آن چیزی است که توسط عرف و قانون مورد پذیرش واقع می‌شود.

در این رابطه میشکین^۱ می‌نویسد: «پول شیئی است که عموم مردم یک کشور (و قوانین)، آن را به‌عنوان وسیله‌ای جهت پرداخت در برابر کالاها و خدمات و همچنین بازپرداخت دیون، می‌پذیرند» (۲۰۱۵، ص ۱۸). فیشر^۲ نیز معتقد است که: «پول حق مالکیتی است که مورد قبول قانونی و عمومی در مبادلات اقتصادی قرار می‌گیرد» (۱۹۳۰، ص ۲۲۱).

در مقابل گروهی دیگر از اندیشمندان، پول را از منظر ویژگی‌ها، کارکردها و آثار و پیامدهای اقتصادی تعریف می‌کنند. هرچند این گروه از پژوهشگران از مسئله اعتبار قانونی و حقوقی پول غافل نیستند، با این حال چون به آثار و پیامدهای اقتصادی پول توجه می‌کنند، مسائل حقوقی را مفروض می‌گیرند و بر جنبه‌های اقتصادی تأکید و تصریح می‌کنند.

در این رابطه کینز^۳ تأکید می‌کند: «هر چیزی که بتواند هر سه وظیفه واسطه مبادله، معیار سنجش و ذخیره ارزش را انجام دهد، عملاً پول می‌باشد» (۱۹۳۶، ص ۱۳۱). هیکس^۴ معتقد است: «پول آن چیزی است که بتواند در عمل وظایف پول را به خوبی اجرا کند»

1. Mishkin

2. Fisher

3. Keynes

4. Hicks

ماهیت و کارکردهای پول در اقتصاد متعارف ۳

(۱۹۶۷، ص ۳۱). مارشال^۱ می‌نویسد: «پول ابزار ذخیره ارزش‌های اقتصادی و وسیله مبادله است» (۱۸۹۰، ص ۱۴۱).

در رویکرد اقتصادی در تعریف پول، اگر چیزی در عمل بتواند کارکردهای پول را در جامعه ایفا کند، حتی اگر اعتبار قانونی و حقوقی به‌عنوان پول نداشته باشد، آثار و پیامدهای پول را در اقتصاد به دنبال خواهد داشت و به عبارت واضح‌تر پول است. لذا، هر چیزی که کارکردهای پول را داشته باشد، پول محسوب می‌شود و به اندازه‌ای که در اقتصاد و جامعه نفوذ و گسترش یافته باشد، می‌تواند منشأ آثار و پیامدهای اقتصادی باشد. به همین دلیل است که در مطالعات کاربردی اقتصادی، تعاریف دیگری از پول نیز ارائه می‌شود که می‌توان آن را تعریف به مصادیق نامید. در این نگاه می‌توان با توجه به مصادیق پول (مانند مسکوک، اسکناس، سپرده‌های دیداری، سپرده‌های پس‌انداز، سپرده‌های مدت‌دار و غیره)، تعاریف مختلفی را ارائه کرد که اقتصاددانان در کشورهای گوناگون، براساس اهداف کاربردی و تحقیقاتی خود این تعاریف را تبیین می‌کنند. با این حال صرف‌نظر از مباحث و مناقشات و جهت ارائه تصویری اجمالی از موضوع، می‌توان پول را به این صورت تعریف کرد: «پول شیئی فیزیکی یا غیرفیزیکی است که دارای ارزش مبادله‌ای عام است و از این‌رو توسط مردم در جریان مبادلات به‌عنوان واسطه مبادله پذیرفته شده و کارکردهای پول را ایفا می‌کند» (یوسفی، ۱۳۷۷، ص ۱۵۱).

۳. ماهیت پول

پس از تبیین تعریف پول، مناسب است در حد امکان در رابطه با ماهیت این پدیده توضیح داده شود؛ زیرا شناخت ماهیت پول، به موضوع‌شناسی بهتر پول کمک می‌کند. در این رابطه ارزیابی منابع و کتب اقتصادی در زمینه ماهیت پول نشان می‌دهد که در چارچوب فکری اقتصاد و بانکداری متعارف،^۲ بیشتر پژوهشگران با اتخاذ رویکردی عملگرا،^۳ بر روی ابعاد کاربردی پول

1. Marshall

۲. در این پژوهش نیز همانند بسیاری از پژوهش‌های دیگر، از عبارت «بانکداری متعارف» (Conventional Banking) به منظور معرفی نظام بانکی موجود در اقتصاد کشورهای اروپایی و آمریکا (و برخی کشورهای دیگر) استفاده می‌شود.

3. Pragmatist

و وظایفی که پول در اقتصاد انجام می‌دهد، تأکید کرده و در مقایسه با مباحث کاربردی، کمتر به مقوله ماهیت پول پرداخته‌اند. با این حال می‌توان دو دیدگاه عمده و اصلی را در ماهیت‌شناسی پدیده پول در اقتصاد متعارف شناسایی کرد که عبارتند از نظریه متالیزم^۱ و چارتلیزم^۲. هدف اصلی این دو نظریه، تبیین ماهیت و چرایی ارزشمندی پول است.

پایه و ریشه اصلی نظریه متالیزم، به این اندیشه برمی‌گردد که پول یک کالا است که در طول تاریخ به صورت‌های مختلفی مانند سنگ، چرم، پشم حیوانات، ادویه، نمک، تنباکو و فلزات گرانبهایی چون طلا و نقره ظهور یافته است. البته طلا و نقره به دلیل آنکه بهتر از سایر کالاها شرایط ویژگی‌هایی چون یکنواختی، تقسیم‌پذیری، انتقال‌پذیری و دوام را تأمین می‌کردند، در مقایسه با سایر کالاها، توانستند مدت زمان بیشتری را به‌عنوان پول نقش ایفا کنند (توسلی، ۱۳۹۰، ص ۷۷).

در رابطه با منبع ارزش پول کالایی، متالیست‌ها معتقدند که ارزش درونی و ذاتی کالای پذیرفته شده به‌عنوان پول، ارزش پول را شکل می‌دهد. بر این اساس، اگر طلا و نقره به‌عنوان پول رایج پذیرفته شوند، ارزش این فلزات است که در عمل ارزش پول را شکل خواهد داد. بنابراین، ماهیت پول چیزی جز کالای تشکیل‌دهنده پول نیست (راسی، ۲۰۰۷، ص ۱۳).

برخلاف نظریه متالیزم، طرفداران نظریه چارتلیزم معتقدند که ماهیت و ذات پول رایج، به میزان قدرت ناشر پول (و یا نهادی که تعیین می‌کند کدام کالا به‌عنوان پول تلقی شود) بستگی دارد و نه ارزش ذاتی ماده‌ای که پول از آن ساخته شده است. براساس این نظریه، پول یک رابطه و ارتباط اجتماعی است که مستقل از ماده‌ای که آن را شکل می‌دهد، می‌باشد. در این نظریه، پول یک مطالبه، اعتبار یا بستانکاری است که به وسیله ارتباطات اجتماعی تأسیس شده و مستقل از تولید و مبادله کالاها وجود دارد^۴ (کمیجانی و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲۲).

1. Metalism Theory

2. Chartalism Theory

3. Rossi

۴. هرچند هدف این قسمت صرفاً توصیف دو دیدگاه یاد شده است و نه نقد آنها، اما می‌توان به این نکته اشاره کرد که هر دو نظریه یاد شده اشکال‌ها و نقدهایی دارند که لازم است در جای خود بررسی شود. به‌عنوان مثال، نظریه متالیزم توانایی تبیین و توضیح پول‌های کاغذی بدون پشتوانه امروزی و یا پول‌های الکترونیکی (که کاملاً غیرفیزیکی هستند) را ندارد. می‌توان اطلاعات تکمیلی در نقد این نظریات را در منابع مرتبط پیگیری کرد (توسلی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۶).

۴. وظایف پول

ارزیابی منابع اصلی اقتصاد کلان نشان می‌دهد که اقتصاددانان معمولاً چهار کارکرد و کارویژه را برای پول مدنظر قرار می‌دهند که عبارتند از: وسیله مبادله،^۱ معیار سنجش،^۲ ذخیره ارزش^۳ و معیار پرداخت‌های معوق^۴ (منکیو، ۲۰۰۷، ص ۲۲). با توجه به اهمیت زیاد درک کارکردهای پول، در ادامه این کارکردها توضیح داده می‌شود:

۱-۴. وسیله مبادله

تا قبل از به وجود آمدن پول، مبادلات مالی میان انسان‌ها به صورت تهاتری و پایاپای^۵ انجام می‌شد. به این معنا که کالاها و خدمات مستقیماً با یکدیگر معامله می‌شدند. انجام این کار نیازمند صرف زمان و هزینه زیادی بود و این امر مبادله‌ها را با مشکل مواجه می‌کرد. اما پس از پذیرش کالایی مشخص به‌عنوان پول، این کالا در برابر دیگر کالاها و خدمات قابلیت پذیرش پیدا کرد و این خود باعث شد تا پول به‌عنوان وسیله و ابزاری جهت انجام تمامی مبادله‌های اقتصادی شناخته شود. بر این اساس، شاید بتوان گفت که مهم‌ترین کارکرد پول در انجام مبادلات اقتصادی، تسهیل مبادلات است.

۲-۴. معیار سنجش

دومین کارکرد پول معیار سنجش ارزش کالاهای گوناگون است. در این وضعیت پول به‌عنوان واحد سنجشی مشترک عمل می‌کند و ارزش مبادله‌ای کالاهای گوناگون را با این واحد مشترک اندازه‌گیری و بیان می‌کنند. به این ترتیب ارزش کالاهای گوناگون در مقابل یکدیگر نیز به صورت غیرمستقیم به دست می‌آید. قبل از اختراع پول، ارزش کالاهای مختلف به‌طور مستقیم با یکدیگر سنجیده می‌شد (مثلاً یک ماهی در برابر دو کیلو شکر مبادله می‌شد). اما به دلیل هزینه‌بر بودن و مشکلات این شیوه ارزش‌گذاری، پس از اختراع پول، از این نهاد جهت تعیین ارزش تمامی کالاها و خدمات استفاده گردید.

1. Medium of Exchange

3. Store of Value

5. Mankiw

2. Unit of Account

4. Standard of Deferred Payment

6. Barter

۳-۴. ذخیره ارزش

کارویژه مهم دیگر پول در اقتصاد، ذخیره ارزش‌های اقتصادی است. به این معنا که با استفاده از پول می‌توان ارزش‌های اقتصادی را در زمان حال ذخیره و در آینده از آنها استفاده کرد. به عنوان مثال، فردی که یک میلیون ریال پول در اختیار دارد، می‌داند که ارزشی معادل آن را در اختیار داشته و می‌تواند در آینده از این ارزش جهت خرید کالاها و خدمات استفاده کند. در حالی که اگر پول وجود نداشت، فرد مجبور بود جهت ذخیره ارزش، اقدام به خرید کالاها در زمان حال، نگهداری آنها تا زمانی مشخص در آینده و فروش آنها در آینده جهت دستیابی به ارزش کند. در واقع فرد باید کالاها را ابزاری جهت انتقال ارزش از زمان حال به آینده می‌کرد که این کار مستلزم صرف هزینه‌هایی از جمله هزینه‌های نگهداری کالاها بود. اما با اختراع پول، عملاً وظیفه ذخیره ارزش بودن در طول زمان، بدون هیچ‌گونه هزینه‌ای توسط پول صورت می‌پذیرد.

۴-۴. معیار پرداخت‌های معوق

آخرین وظیفه پول در اقتصاد، معیار پرداخت‌های معوق است. بدین معنا که با استفاده از پول می‌توان پرداخت‌های آتی را انجام داد. انجام این وظیفه توسط پول به توسعه بازارهای پولی، مالی و اعتباری کمک شایانی می‌کند.^۱

۵. انواع پول

ارزیابی سیر تطور تاریخی پول به خوبی نشان می‌دهد که در طول زمان همواره گونه‌های جدیدتر و کامل‌تر از پول که وظایف و کارویژه‌های پول را بهتر ایفا می‌کردند، جایگزین و یا مکمل گونه‌های قدیمی‌تر شده‌اند و این روند همچنان ادامه دارد. در ادامه به برخی از انواع و اقسام مهم پول اشاره می‌شود.

۱. البته برخی از پژوهشگران معتقدند که معیار پرداخت‌های معوق کارکرد و وظیفه مستقلی برای پول به حساب نیامده و عملاً در ذیل سایر وظایف قابل تعریف است. با این حال می‌توان جهت تأکید این کارکرد را به صورت مستقل مطرح کرد.

۱-۵. پول کالایی غیرفلزی

همان‌طور که پیشتر ذکر شد، تا قبل از اختراع پول، مبادلات به صورت پایاپای و تهاتری انجام می‌شد. معاملات تهاتری مشکلات فراوانی را ایجاد می‌کرد. زمان‌بر و هزینه‌بر بودن این دسته از معاملات، متفاوت بودن نیازهای طرفین مبادله (که منجر به انجام مبادلات ناخواسته فراوان می‌شد)، تقسیم‌ناپذیری برخی کالاها، ناهمسانی ارزش کالاها و شکل‌گیری تعداد بسیار زیاد نرخ‌های مبادله^۱، برخی از این مشکلات را شکل می‌دادند (شعبانی، ۱۳۸۷، ص ۶۷).

به دلیل مشکلات معاملات تهاتری، بشر به تدریج به سمت در نظر گرفتن کالایی خاص به‌عنوان پول حرکت کرد. در ابتدا نیز کالاهای پذیرفته شده به‌عنوان پول، به صورت غیرفلزی بودند. بر این اساس، می‌توان مدعی شد که پول‌های کالایی غیرفلزی، اولین نوع پول در جوامع را شکل می‌دادند (فرجی، ۱۳۸۶، ص ۲۲).

اینکه کدامیک از کالاها به‌عنوان پول انتخاب می‌شد، به میزان استفاده از کالاهای مختلف در جوامع گوناگون و همچنین میزان تأمین ویژگی‌های مناسب برای پول (مانند قابلیت تقسیم‌پذیری به واحدهای کوچک، بادوام بودن و یکسان و متحد‌الشکل بودن) بستگی داشت. در این رابطه بررسی منابع تاریخی به خوبی نشان می‌دهد که انواع گوناگون و مختلفی از کالاها به‌عنوان پول در جوامع مختلف استفاده می‌شدند که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت بودند از: نمک، صدف، ماهی خشک، توتون، حیوانات، چاقو و توتون (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۷).

نکته مهمی که در اینجا باید مورد توجه واقع شود آن است که قبل از اینکه کالایی خاص به‌عنوان پول پذیرفته شود، افزون‌بر «ارزش مصرفی»، دارای «ارزش مبادله‌ای اولیه» نیز می‌باشد؛ زیرا ارزش مبادله‌ای، همان ارزش نسبی یک کالا در مقابل سایر کالاهاست و این ارزش، قبل از آنکه کالایی خاص به‌عنوان پول پذیرفته شود نیز وجود دارد. اما پس از آنکه به‌عنوان پول پذیرفته می‌شود، افزون‌بر دو ارزش یاد شده، دارای «ارزش مبادله‌ای عام قراردادی و اعتباری» نیز می‌شود.

۱. در شرایط نبود پول، اگر n کالا وجود داشته باشد، تعداد نرخ‌های مبادله عبارت خواهد بود از: $\frac{n(n-1)}{2}$. به‌عنوان مثال اگر در جامعه ده کالا وجود داشته باشد، ۴۵ نرخ مبادله شکل خواهد گرفت که بسیار زیاد است و با افزایش تعداد کالاها این مشکل افزایش می‌یابد؛ اما زمانی که یک کالا نقش پول را ایفا می‌کند، تعداد نرخ‌های مبادله به $(n-1)$ کاهش می‌یابد (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۲۱).

این ارزش اعتباری عام نسبت به ارزش مبادله‌ای اولیه کالا سه حالت کمتر، بیشتر یا مساوی می‌تواند داشته باشد. البته وضعیت بیشتر بودن ارزش مبادله‌ای عام اعتباری از ارزش مبادله‌ای اولیه وضعیتی است که منطقی بوده و موجب می‌شود پول به‌عنوان پول در جریان پایدار باقی مانده و در چرخه مبادلات نقش ایفا کند.

به‌عنوان مثال، زمانی که نمک به‌عنوان پول تلقی شود، افزون‌بر ارزش مصرفی و مبادله‌ای اولیه و کاربردی که مثلاً در تهیه انواع غذاها دارد، ارزش دیگری نیز می‌یابد که مرتبط با پذیرش عمومی نمک به‌عنوان پول در برابر سایر کالاها می‌باشد (یوسفی، ۱۳۷۷، ص ۳۱).

۲-۵. پول کالایی فلزی

با گذشت زمان مردم در جوامع مختلف به این نتیجه رسیدند که انتخاب کالاهای غیرفلزی به‌عنوان پول، مشکلاتی را ایجاد می‌کند. بر این اساس، به تدریج کالاهای فلزی (به ویژه طلا و نقره) جایگزین سایر انواع پول‌های کالایی غیرفلزی شدند. اولین ویژگی طلا و نقره، سبک و ارزشمند بودن آنهاست. این ویژگی باعث می‌شود تا حمل و نقل آن به مناطق دوردست، بسیار ساده‌تر از دیگر پول‌های کالایی صورت پذیرد؛ دومین ویژگی طلا و نقره، فاسد نشدن آنها در طول زمان است که باعث ذخیره‌سازی و حفظ راحت‌تر آن می‌شود؛ سومین ویژگی طلا و نقره آن است که در شرایط آب و هوایی مختلف و در دمای محیطی متفاوت، به‌طور عمده خواص طبیعی و مشخصات ثابت خود را از دست نمی‌دهد؛ چهارمین ویژگی طلا و نقره قابل انقسام به اجزای بسیار کوچک است و در عین حال، اجزای کوچک‌تر آن به تناسب، همان ارزش واحدهای بزرگ را دارد؛ سرانجام اینکه معمولاً در طول زمان، ارزش نسبی طلا و نقره تغییرات کمی دارد.

تمامی این ویژگی‌ها در کنار کمیابی و سایر نقاط مثبتی که در طلا و نقره وجود دارد، منجر به آن شد که در مدت زمان طولانی در تاریخ اقتصادی جوامع، طلا و نقره به‌عنوان پول رایج شناخته شوند. برخی از پژوهشگران معتقدند که استفاده از پول‌های طلا و نقره جهت مبادلات، از قرن هشتم قبل از میلاد مسیح در جوامع رایج شده است (شعبانی، ۱۳۸۷، ص ۲۶).

در عمل نظام پولی طلا و نقره نیز در طول زمان تغییراتی کرده است. در ابتدا نظام‌های پولی طلا و نقره بدون رابطه مشخص قانونی بین آنها رواج داشت. در واقع هر دوی طلا و نقره

به‌عنوان پول رایج پذیرفته می‌شدند؛ اما رابطه خاصی بین آنها تعریف نمی‌شد. به همین دلیل، ممکن بود ارزش یکی از آنها در برابر دیگری تغییر کند. مثلاً اگر معادن طلای بیشتری کشف می‌شد، ارزش پول طلا در برابر پول نقره کاهش می‌یافت.

با توجه به اینکه این نوسان‌ها چندان مطلوب جوامع نبود و ثبات ارزش پول را به چالش می‌کشید، به تدریج در کشورهای مختلف، رابطه مشخص قانونی بین پول‌های طلا و نقره تعریف شد. به‌عنوان نمونه، در قرن نوزدهم میلادی در بیشتر کشورهای اروپایی، هر سکه طلا (که شامل یک گرم طلای خالص می‌شد)، معادل ۱۵/۵ گرم سکه نقره (که شامل یک گرم نقره خالص می‌شد) تعریف شد.

نظام پولی دوفلزی با رابطه مشخص نیز هر چند نقاط مثبتی داشت؛ اما در عمل با مشکلاتی مواجه شد. به‌طور مشخص، «قانون گرشام»^۱ نامناسب بودن این نظام را توجیه می‌کند. گرشام بیان می‌کند که: «پول بد پول خوب را از گردش خارج می‌کند»^۲. در واقع در شرایطی که طلا و نقره هر دو به‌عنوان پول رایج شناخته شوند و نسبت قانونی مشخصی نیز بین آنها تعیین شده باشد، در صورتی که به هر دلیل ارزش یکی از آنها (مثلاً طلا) افزایش یابد، مردم تلاش خواهند کرد تا معاملات خود را بیشتر با پول کم‌ارزش‌تر (نقره) انجام دهند و پول طلا را نزد خود نگه دارند. با ادامه این روند به تدریج پول خوب (طلا) در مبادله‌های اقتصادی کمتر استفاده و به تدریج حذف می‌شود. یعنی در عمل پول بد (نقره)، پول خوب (طلا) را از گردش خارج می‌کند (فرهنگ لغت پالگریو،^۳ ۲۰۱۳، ص ۲۲۲). به همین دلیل نظام واحد تک‌فلزی، به تدریج جایگزین نظام دوفلزی گردید و به‌طور عمده طلا به‌عنوان پول رسمی شناخته شد.

۳-۵. اسکناس (پول کاغذی)

نظام پولی مبتنی بر فلز (مانند طلا)، به‌رغم مزیت‌هایی که نسبت به نظام‌های قدیمی‌تر داشت؛ اما به هر حال دارای مشکلاتی بود. به‌عنوان مثال، حمل و نقل طلا در مقادیر زیاد، افزون‌بر مسئله هزینه، با چالش امنیت ناکافی نیز مواجه بود. این مسئله در کنار سایر مسائل به تدریج

1. Gresham's law

2. Bad Money Drives out Good Money

3. PALGRAVE Dictionary

زمینه استفاده از پول کاغذی جهت مبادله‌های اقتصادی در کشورهای مختلف را فراهم کرد (ساموئلسن،^۱ ۲۰۰۹، ص ۱۲۲).

ارزیابی منابع علمی نشان می‌دهد که کاربرد اسکناس به‌عنوان پول در طول زمان شاهد تغییراتی بوده است که عمده آن، به رابطه میان اسکناس و پشتوانه آن بازمی‌گردد. در این رابطه شاید بتوان «برات» را نخستین نوع اسکناس در نظر گرفت که نماینده کاملی برای پول‌های طلا و نقره به شمار می‌آمد. برات، در شکل اولیه خود، همان رسید صرافان بود که در مقابل سپردن پول‌های طلا، به مردم تحویل می‌شد.

در واقع زمانی که به دلیل اعتبار و شهرت صرافان، مردم همان رسیده‌ها را در مبادلات قبول می‌کردند، این رسیده‌ها در عمل کارکرد پول پیدا کردند و این اولین نوع از پول‌های کاغذی را شکل می‌داد. به عبارت دیگر، صرافان و افراد معتبر هنگام خرید کالاها و خدمات، به جای آنکه مثلاً پول‌های طلا و نقره به فروشندگان بپردازند، گواهی کاغذی به نام برات را تحویل فروشنده می‌دادند که نشان‌دهنده بدهی خریدار نسبت به فروشنده بود. فروشنده نیز می‌توانست هر زمان که تمایل داشت این اسناد را به صرافان تحویل داده و پول طلا و نقره دریافت کند (همان، ص ۱۴۲).

پدیده استفاده از برات در کنار پول‌های طلا و نقره، از قرن شانزدهم میلادی به صورت جدی در کشورهای گوناگون شیوع پیدا کرد. در این شرایط عملاً پول‌های طلا و نقره در صندوق‌های صرافان دست نخورده باقی می‌ماندند و این برات‌ها بودند که در بین مردم مبادله می‌شدند. در واقع، این اعتماد عمومی به صرافان شکل گرفته بود که این امکان فراهم است تا با مراجعه به آنها، به راحتی این اسناد را به پول کالایی تبدیل کرد (قبادی، ۱۳۶۸، ص ۵۳).

این روند ادامه داشت تا اینکه صرافان و بانکداران به تدریج دریافتند که احتمال آنکه تمامی افراد دارنده برات‌ها، هم‌زمان جهت دریافت طلا و نقره مراجعه کنند، پایین است و لذا امکان انتشار برات یا اسکناس بیش از حجم طلا و نقره موجود وجود دارد. بنابراین، به تدریج انتشار اسکناس افزایش یافت به نحوی که میزان طلا و نقره، صرفاً بخشی از آن را پوشش می‌داد. به‌عنوان مثال، در بین سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۴۵، اسکناس‌های موجود در نظام فدرال رزرو آمریکا، صرفاً به میزان چهل درصد پشتوانه داشتند (دادلی،^۲ ۱۹۸۴، ص ۲۴۴).

1. Samuelson

2. Dudley

روند کاهش پشتوانه اسکناس ادامه داشت تا اینکه سرانجام از دهه هفتاد میلادی به بعد، در عمل ضرورت در نظر گرفتن پشتیبان برای پول ملغا شد و از آن زمان تقریباً تمامی اسکناس‌های موجود در کشورهای گوناگون «پول بدون پشتوانه»^۱ به حساب می‌آیند. این نوع از پول که «پول دستوری یا قانونی»^۲ نیز نامیده می‌شود، در عمل ارزش خود را از قانون، اعتبار قانونگذار و قدرت اقتصادی کشورها می‌گیرد و نه از ارتباط با کالاهای واقعی مانند طلا و نقره (ساموئلسن، ۲۰۰۹، ص ۱۲۱).

۴-۵. پول تحریری (بانکی)

«پول بانکی و یا تحریری»^۳ در واقع همان سپرده‌های جاری (قابل برداشت با چک) افراد نزد بانک‌هاست. افراد می‌توانند با افتتاح این دسته از سپرده‌ها، دسته چک دریافت کنند و با استفاده از آن در عمل کالاها و خدمات را خریداری کنند.^۴ به همین دلیل، این نوع از حساب‌ها جزء تعریف پول به حساب می‌آیند. در واقع به دلیل آنکه چک می‌تواند تمامی کارکردهای اسکناس را ایفا کند، در عمل پول به حساب می‌آید. در اقتصادهای امروزی، حجم پول‌های بانکی، چندین برابر کل اسکناس و مسکوک در گردش است (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۹).

۵-۵. پول الکترونیکی

در دهه‌های اخیر، تکنولوژی‌های مرتبط با رایانه رشد قابل توجهی کرده؛ به نحوی که بیشتر ابعاد زندگی انسان را تحت تأثیر قرار داده است. توسعه روزافزون استفاده از اینترنت در ابعاد بین‌المللی گسترده نیز به تقویت هرچه بیشتر نقش تکنولوژی در تعاملات بشری در عصر حاضر دامن زده است. پول و بانکداری نیز یکی از حوزه‌هایی است که در دهه‌های اخیر به شدت تحت تأثیر تکنولوژی‌های جدید قرار گرفته است. بر این اساس، در حال حاضر مفاهیم جدیدی در حوزه پول و بانکداری تعریف شده‌اند که «پول الکترونیکی»^۵، «بانکداری الکترونیک»^۶

1. Fiat Money

2. Legal Tender

3. Bank Money

۴. توضیح این نکته لازم است که چک به لحاظ حقوقی وسیله‌ای برای نقل و انتقال پول است و به همین جهت باید در چک قابلیت تبدیل به مسکوک و اسکناس، تضمین شده باشد.

5. Electronic Money

6. Electronic Banking

و «انتقال الکترونیکی پول»^۱ برخی از آنها هستند (جلاسی و اندرس، ۲۰۰۴^۲، ص ۱۲۵). پول الکترونیکی را می‌توان بیت‌های موجود در حافظه رایانه که دارای ارزش برابر با پول نقد می‌باشند در نظر گرفت. به عبارت دیگر، پول الکترونیکی نوعی سازوکار جهت پرداخت ارزش ذخیره شده (یا پیش‌پرداخت شده) است که در آن حجم معینی از وجوه که امکان استفاده دارد، در یک قطعه الکترونیکی ذخیره شده و قابلیت به‌کارگیری در معاملات اقتصادی را می‌یابد. در واقع پول الکترونیکی، نماینده پول در جهان واقعی و جایگزین پول‌های کاغذی موجود است (تمامی وظایف پول‌های کاغذی را به راحتی انجام می‌دهد). به همین دلیل می‌توان به راحتی پول الکترونیکی را به پول کاغذی تبدیل کرد و برعکس (چمبرز و یانگ، ۲۰۰۵^۳، ص ۱۸).

تعریف دستورالعمل جامعه اروپا از پول الکترونیکی، بر چند نکته تأکید دارد که عبارتند از:

- بر روی قطعه‌ای الکترونیکی همانند تراشه، کارت و یا حافظه رایانه به صورت الکترونیکی ذخیره می‌شود؛

- به‌عنوان وسیله پرداخت برای تعهدات اشخاص (غیر از مؤسسه صادرکننده)، قابلیت پذیرش دارد؛

- قابلیت جانشینی کامل برای سکه و اسکناس فراهم می‌کند؛

- در انتقال الکترونیکی منابع و انجام پرداخت، می‌توان از آن بهره‌گرفت (کمیسون اروپایی، ۲۰۱۴، ص ۴).

بانکداری الکترونیک، مفهوم مهمی است که با مقوله پول الکترونیک ارتباط وثیق دارد. در واقع کارکرد اصلی پول الکترونیک در اقتصادهای جدید، فراهم کردن زمینه‌های توسعه بیش از پیش بانکداری الکترونیک است. منظور از این نوع جدید از بانکداری (که در حال حاضر تقریباً در تمامی کشورها در سطوح مختلف توسعه قابل توجهی یافته است)، ارائه تمامی خدمات بانکی به صورت الکترونیکی و از طریق واسطه‌های ایمن و بدون نیاز به حضور فیزیکی مشتری است (جلاسی و اندرس، ۲۰۰۴، ص ۳۲۱).

پول الکترونیکی چند ویژگی و یا مشخصه اساسی دارد که باعث توسعه کاربرد آن در عمل

1. Electronic Fund Transfer

2. Jelassi and Enders

3. Chambers and Yang

می‌شود. اولین ویژگی استفاده از این پول در مقایسه با پول کاغذی، کاهش قابل توجه هزینه‌هاست. در واقع در شرایطی که پول الکترونیکی بین طرفین یک معامله جابه‌جا می‌شود، دیگر نیاز به صرف هزینه جهت چاپ و انتقال فیزیکی اسکناس از یک طرف معامله به طرف دیگر و غیره نخواهد بود. در صورتی هم که معاملات از طریق شبکه بانکی انجام شود، برای انتقال پول به روش سنتی (و یا ارائه سایر خدمات)، بانک‌ها مجبورند شعب، کارمندان متعدد و غیره فراهم کنند که تمامی اینها به‌عنوان هزینه‌های مبادلاتی (در قالب کارمزد)، در نهایت به مشتریان تحمیل می‌شود. در حالی که در استفاده از پول الکترونیکی، چنین هزینه‌هایی به شدت کاهش می‌یابند. افزون‌بر این، پول الکترونیکی (در مقایسه با سایر انواع پول) هزینه چاپ و جایگزینی پایین‌تری دارد که این خود باعث کاهش هزینه‌های استفاده از این نوع پول می‌شود؛ دومین ویژگی، امنیت بالای پول الکترونیکی است. در واقع اگر زیرساخت‌های لازم جهت نقل و انتقال پول الکترونیکی به صورت صحیح و امن طراحی شود، احتمال سرقت و یا خطای انسانی در معاملات الکترونیکی به شدت کاهش می‌یابد. در حالی که در معاملات با اسکناس، احتمال سرقت و خطا همواره وجود دارد؛ ویژگی دیگر پول الکترونیکی، حذف فاصله بین شهرها و حتی کشورهاست. در واقع با استفاده از پول الکترونیکی به راحتی می‌توان وجوه را بین شهرها و یا کشورهای گوناگون جابجا کرد؛ ویژگی چهارم آن است که امکان بایگانی سوابق تمامی معاملات برای مدت بسیار طولانی (و گاهی برای همیشه) به راحتی و با صرف حداقل هزینه، فراهم است. در حالی که در معاملات کاغذی بایگانی سوابق امری هزینه‌بر و زمان‌بر بوده و فقط برای مدت محدودی امکان‌پذیر است^۱ (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۲۷).

نکته پایانی که در اینجا مناسب است مورد توجه قرار گیرد، تأثیر توسعه پول و بانکداری الکترونیک بر حجم نقدینگی است. در این رابطه می‌توان مدعی بود که توسعه بانکداری الکترونیک منجر به آن می‌شود که نیاز کمتری به چاپ پول و افزایش پایه پولی در جهت افزایش حجم نقدینگی وجود داشته باشد. توضیح آنکه حجم نقدینگی کل اقتصاد از حاصل ضرب

۱. براساس گزارش رسمی بانک مرکزی کشور، هزینه تولید هر برگ اسکناس به‌طور متوسط ۸۸۰ ریال و هزینه امحای آن در سال جاری ۳۰۰ ریال بوده است (به نقل از تارنمای رسمی بانک مرکزی به آدرس: <http://www.cbi.ir>).

«پایه پولی»^۱ و «ضریب فزاینده»^۲ تشکیل می‌شود و لذا هرچه ضریب فزاینده بیشتر باشد، نیاز به چاپ پول و بسط ترازنامه بانک مرکزی جهت تأمین نقدینگی کمتر خواهد بود. در این رابطه بررسی مقایسه‌ای تجربه ایران و سایر کشورها نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۲ نسبت پایه پولی به تولید ناخالص داخلی در سه کشور ایران، آمریکا و ژاپن به ترتیب معادل ۱۶/۸۵، ۶/۵۳ و ۱۰/۸۹ بوده و در مقابل ضریب فزاینده برای این سه کشور در همین سال، به ترتیب معادل ۴/۴۲، ۱۰/۰۴ و ۱۰/۸۵ بوده است. این بدان معناست که در کشور ایران بانک مرکزی جهت ایجاد افزایش ۱۰ درصدی در نقدینگی، لازم است پایه پولی را حدود ۲/۲ درصد افزایش دهد؛ اما در کشورهای توسعه‌یافته‌ای مانند آمریکا و ژاپن، برای افزایش ۱۰ درصدی در نقدینگی، نیاز به افزایش پایه پولی به میزان کمتر از یک درصد وجود دارد (همتی و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۲۲).

۶. برخی واقعیت‌ها در رابطه با پول در عصر حاضر

همان‌طور که ملاحظه شد، پول در عصر حاضر ویژگی‌های خاصی پیدا کرده است که می‌توان آنها را واقعیت‌هایی در رابطه با ماهیت و کارکردهای پول در عصر حاضر و اقتصادهای مدرن نامید. اولین مسئله آن است که پول‌های فعلی، به‌طور عمده بدون پشتوانه هستند و صرفاً براساس اعتبار حاکمیت و یا دولت منتشر می‌شوند؛ دومین مسئله آن است که پول و بانکداری الکترونیکی، به‌طور عمده بر اقتصادهای عصر حاضر سایه افکنده و بخش عمده معاملات از طریق اینترنت و یا سایر شبکه‌های رایانه‌ای انجام می‌شود. افزون‌بر این دو نکته (که پیشتر به میزان کافی در رابطه با آنها توضیح داده شد) واقعیت‌های دارای اهمیت دیگری نیز وجود دارند که توجه به آنها در درک ماهیت پول در عصر حاضر ضروری است. در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱- ۶. جایگاه اعتبار و قراردادهای اجتماعی

هرچند پذیرش عامه و اعتبار جامعه در پذیرش پول در طول تاریخ مؤثر بوده است؛ اما این مسئله در رابطه با پول‌های بدون پشتوانه و به‌طور عمده الکترونیکی عصر حاضر، به میزان بسیار بیشتری نمود می‌یابد؛ چراکه اصل وجود و اعتبار این دسته از پول‌ها صرفاً براساس اعتبار و

1. Monetary Base

2. Money Multiplier

قراردادهای اجتماعی شکل می‌گیرد. بنابراین، اعتباری کامل بودن پول در عصر حاضر، یکی از واقعیت‌هایی است که باید به آن توجه شود.

۲-۶. نقش حاکمیت و دولت‌ها در نظام پولی

از زمان پیدایش حکومت‌ها و دولت‌ها، این دسته از نهادهای اجتماعی همواره در تعیین اینکه چه کالایی به‌عنوان پول شناخته شود و رابطه‌اش با سایر کالاها به چه صورتی تعریف شود نقش داشته‌اند. با این حال در اقتصادهای عصر حاضر، نقش حکومت‌ها و دولت‌ها در تعیین ماهیت و میزان پول در گردش بسیار قابل توجه می‌باشد. چراکه حکومت‌ها و دولت‌ها به دلیل آنکه از اختیار چاپ پول به هر میزانی که بخواهند، برخوردار هستند (که به اصطلاح حق‌الضرب^۱ نامیده می‌شود)، می‌توانند به راحتی حجم پول در گردش را با سیاست‌های خود تحت تأثیر قرار دهند.

نمود اصلی نقش حاکمیت در مدیریت نظام پولی، در تدوین قوانین پولی و بانکی تجلی می‌یابد. در واقع در کشورهای گوناگون، این قانون است که در رابطه واحد پولی، ارزش آن، شیوه تشکیل و فعالیت بانک مرکزی (به‌عنوان نماینده حاکمیت در بازار پول) و غیره، اظهار نظر می‌کند. بنابراین، مناسب بودن قوانین پولی و بانکی، اهمیت زیادی در اقتصادهای عصر حاضر دارد.

۳-۶. هزینه فرصت پول

یکی از واقعیت‌ها در رابطه با پول آن است که نگهداری این کالا نیز همانند نگهداری سایر کالاهای اقتصادی، دارای «هزینه فرصت»^۲ است. منظور از هزینه فرصت پول، آن است که اگر به جای پول سایر دارایی‌های سرمایه‌ای و دارای بازده خریداری شوند، آنگاه می‌توان از نگهداری آنها بازدهی کسب کرد؛ در حالی که با نگه داشتن پول، در عمل این بازدهی‌ها از دست خواهد رفت. در واقع فردی که پول را به صورت نقد نگه می‌دارد، از سایر فرصت‌های احتمالی و دارای بازده صرف‌نظر می‌کند. به‌عنوان مثال، فرد به جای نگهداری پول به صورت نقد می‌توانست سهام، اوراق بهادار اسلامی، و مسکن در شرایط تورمی و غیره خریداری کند؛ لذا هزینه فرصت

1. Seigniorage

2. Opportunity Cost

نگهداری پول، معادل بازده خرید سهام، اوراق بهادار یا سایر دارایی‌های سرمایه‌ای است. مفهوم هزینه فرصت نگهداری پول، یکی از واقعیت‌هایی است که باید در شناخت ماهیت و کارکردهای پول به آن توجه شود.^۱

۷. پول آینده: بیت کوین

در طول تاریخ، بشر همواره تلاش کرده است تا با استفاده از تمامی ظرفیت‌های ساختاری و تکنولوژی‌های در دسترس، انواع جدیدی از پول را اختراع کند؛ به نحوی که پول‌های جدید بتوانند وظایف پول را به شیوه‌ای بهتر و با هزینه‌های کمتر اجرا کنند. در این راستا، پول مجازی «بیت کوین»^۲ در چند سال اخیر اختراع شده و با سرعتی قابل توجه رو به رشد است. میزان توسعه استفاده از بیت کوین در معاملات مالی بین‌المللی به اندازه‌ای بوده است که برخی از پژوهشگران مدعی شده‌اند که بیت کوین در آینده‌ای نه چندان دور، به‌عنوان پول غالب در معاملات (به ویژه در سطح بین‌المللی) جایگزین دلار، یورو و سایر ارزهای معتبر خواهد شد (پاگلیری، ۲۰۱۴، ص ۲۶۷).

بیت کوین، پولی الکترونیکی و یا نوعی «نظام پرداخت بر خط»^۴ است که در سال ۲۰۰۹ توسط فردی ژاپنی به نام «ساتوشی ناکاماتو»^۵ اختراع شد.^۶ برخلاف ارزهای بین‌المللی موجود (مانند دلار)، که اعتبار خود را از دولت و یا حاکمیتی خاص (که آنها را پشتیبانی می‌کند) می‌گیرند، بیت کوین به هیچ نهاد متمرکزی وابسته نیست و در واقع امر، به الگوریتم‌های رمزنگاری رایانه‌ای وابسته است. در واقع، هر بیت کوین پاسخی مشخص برای حل یک مسئله پیچیده ریاضی است که تعداد زیادی رایانه با هم برای پیدا کردن جواب آن رقابت می‌کنند. اولین فردی که به پاسخ مسئله مورد اشاره دست پیدا کند، مالک بیت کوین خواهد شد. بنابراین، هر واحد بیت کوین، به جای آنکه توسط بانک مرکزی کشوری خاص منتشر شود،

۱. در فصول آینده در رابطه با بحث هزینه فرصت پول و تحلیل آن در چارچوب فقه اسلامی توضیحات بیشتری داده می‌شود.

2. Bitcoin

3. Pagliery

4. Online Payment System

5. Satoshi Nakamoto

۶. البته برخی معتقدند که این نام واقعی نیست و چنین فردی اساساً وجود ندارد.

توسط افراد فعال در حل مسئله (که به اصطلاح معدنچی^۱ یا حفّار^۲ نامیده می‌شوند) تولید می‌شود که با یکدیگر در فرایند حل مسئله رقابت می‌کنند. البته نظام بیت‌کوین به نحوی طراحی شده است که افزایش تعداد افراد فعال در حل مسئله، باعث افزایش شدید تعداد بیت‌کوین‌ها و بی‌ارزش شدن این پول نخواهد شد. چراکه نظام بیت‌کوین (به صورتی هوشمندانه)، هم‌زمان با افزایش تعداد رایانه‌های درگیر در فرایند حل مسئله، میزان پیچیدگی مسئله را به صورت خودکار افزایش می‌دهد؛ به نحوی که میزان بیت‌کوین‌ها به صورت پیوسته کاهش یابد. در این ساختار تعداد بیت‌کوین‌های جدید هر چهار سال یک بار، نصف خواهد شد (ویجنا و کاسی،^۳ ۲۰۱۵، ص ۱۲۷).

به‌عنوان مثال در سال ۲۰۱۳، در هر ۱۰ دقیقه، ۲۵ مسئله جدید در شبکه مطرح می‌شد که حل هر یک از آنها، معادل دستیابی به یک بیت‌کوین بود. نظام بیت‌کوین طوری طراحی شده است که بدون دخالت هیچ نهاد ملی و بین‌المللی متمرکز، تعداد این مسائل به صورت خودکار در سال ۲۰۱۷ به ۱۲/۵ مسئله در هر ۱۰ دقیقه کاهش یابد. بدین معنا که اگر امسال هر ۱۰ دقیقه، ۳۰ بیت‌کوین جدید ایجاد می‌شود، در چهار سال آینده در هر ۱۰ دقیقه ۱۵ بیت‌کوین ایجاد می‌شود. بر این اساس، پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۱۳۰، تعداد بیت‌کوین‌ها در مرز ۲۰ میلیون ثابت شود (تیدیس،^۴ ۲۰۱۵، ص ۴۱۱).

هرچند هدف در این قسمت فقط توصیف پدیده بیت‌کوین است و نه قضاوت در رابطه با آن، اما اگر قرار باشد به برخی از نقاط قوت این پول جدید اشاره شود، قطعاً اولین مورد محفوظ بودن از تورم است. در واقع حجم بیت‌کوین تحت تأثیر سیاست‌های پولی و مالی هیچ دولت و یا حاکمیتی واقع نشده و در طول زمان حجم آن به سمت ثبات خواهد رفت؛ دومین ویژگی عدم دسترسی نهادهای متمرکز بر اطلاعات شخصی افراد است. در واقع برخلاف سپرده‌های بانکی و یا سایر انواع پول که معمولاً توسط بانک‌های مرکزی، دولت‌ها و غیره تحت نظارت هستند، اطلاعات فردی که از بیت‌کوین استفاده می‌کند در اختیار هیچ نهادی قرار نخواهد گرفت و تحت نظارت نخواهد بود؛ ویژگی سوم این پول، سهولت استفاده است. در واقع استفاده از بیت‌کوین به سادگی

1. Miner

3. Vigna and Casey

2. Digger

4. Tideas

(و بسیار شبیه) استفاده از رایانامه است. لذا، هر کس به راحتی می‌تواند یک کیف پول الکترونیکی بیت‌کوینی روی رایانه خود ایجاد کند و بدون نیاز به مراجعه به بانک و احراز هویت، برای خود حساب افتتاح کند. البته افراد به جای نام کاربری و کلمه عبور (که در سرورهای متمرکز ذخیره و توسط آنها کنترل می‌شود) از امضاهای الکترونیک برای تأیید هویت خود استفاده می‌کنند که نیازی به ذخیره شدن و تأیید توسط سروری مرکزی ندارند. در این شرایط فرد می‌تواند از آدرس بیت‌کوینی خود (که همان کارکرد شماره حساب را دارد)، پول را به آدرس بیت‌کوینی فردی دیگر منتقل کند و با درج امضای الکترونیکی، هویت خود را به طرف مقابل نشان دهد (انتونوپولس،^۱ ۲۰۱۴، ص ۳۲۹).

همانند هر پول دیگری، بیت‌کوین نیز در کنار نقاط قوت مهمی که دارد، دارای نقاط ضعف جدی نیز هست که لازم است تدابیر لازم به منظور مواجهه با آنها اتخاذ شود. اولین مسئله عدم نظارت بر پول و معاملات بیت‌کوینی است که می‌تواند مورد سوء استفاده واقع شود. مثلاً احتمال وقوع پول‌شویی در رابطه با این نوع پول، جدی به نظر می‌رسد. افزون‌بر این، برای دولت‌ها نیز ممکن است چالش‌هایی ایجاد کند؛ چراکه به دلیل عدم وجود نظارت متمرکز، دولت‌ها به اطلاعات دارایی‌های افراد دسترسی نداشته و این ممکن است در موارد مختلفی (مثلاً تعیین میزان مالیات) مشکل ایجاد کند. سرانجام اینکه با توسعه این نظام، قدرت سیاست‌گذاری پولی بانک مرکزی و سیاست‌گذاری مالی دولت‌ها کاهش می‌یابد.^۲

۸. تحولات تاریخی نظام پولی در ایران^۳

به‌لحاظ تاریخی از زمان‌های قدیم در ایران، سکه‌های طلا و نقره به‌طور آزاد (غیرمتمرکز) ضرب می‌شدند و قیمت آنها نیز براساس میزان عرضه و تقاضا تعیین می‌شد. با این حال مطالعه نظام پولی کشور ایران در سده‌های اخیر نشان می‌دهد که به‌طور مشخص در نیمه اول قرن گذشته

1. Antonopoulos

۲. با توجه به جدید بودن پدیده بیت‌کوین، کشورهای مختلف از منظر مقرراتی با این پدیده برخورد‌های گوناگون داشته‌اند. به‌عنوان مثال، در حالی که در بیشتر کشورها این پدیده از منظر مقرراتی مورد بحث واقع نشده است، در سه کشور آمریکا، آلمان و چین، قوه مجریه ارزهای دیجیتال (مانند بیت‌کوین) را در حکم کالا در نظر گرفته و قوانین مرتبط با نقل و انتقال کالا (شامل مقررات مالیاتی) را بر بیت‌کوین جاری می‌کنند (تیدیس، ۲۰۱۵، ص ۳۲۳).

۳. مباحثی که در این قسمت مطرح می‌شود بسیار خلاصه و در حد آشنایی خواننده با نظام‌های پولی کشور ارائه شده است. بنابراین مناسب است اطلاعات تکمیلی در سایر منابع ملاحظه شود.

(۱۲۰۰-۱۲۵۰) نظام پولی ایران دوفلزی (طلا و نقره) بوده است. در این سال‌ها طلا به‌طور عمده به صورت مسکوک و با عنوان «تومان طلا» رایج بود و معادل ۵۰ عباسی نقره به حساب می‌آمد (فرجی، ۱۳۸۶، ص ۳۱).

از سال ۱۲۵۰ به بعد، به دلیل مشکلاتی که در کشورهای اروپایی و آمریکا در زمینه استفاده از نظام پولی دوفلزی پیش آمده بود، به تدریج نظام پولی دوفلزی را کنار گذاشته و به نظام تک‌فلزی طلا روی آوردند و به دلیل این اقدام، قیمت نقره در بازارهای جهانی کاهش یافت؛ اما به دلیل آنکه در این زمان رابطه طلا و نقره در ایران یک به چهارده و در اروپا یک به پانزده و نیم بود، به تدریج این انگیزه در برخی افراد شکل گرفت که با خروج هر کیلو طلا از ایران، به اندازه یک و نیم کیلوگرم نقره به سود دست یابند. مشکلاتی که در اثر این مسئله در نظام پولی کشور ایجاد شد، به تدریج زمینه حرکت به سمت نظام تک‌فلزی را فراهم کرد. بر این اساس قران نقره جانشین تومان طلا (اشرفی) شد و جهت جلوگیری از خروج طلا از کشور نیز نخست تمامی ضربخانه‌های ولایات تعطیل و ضربخانه‌ای مجهز به تکنولوژی‌های روز در تهران تأسیس شد؛ دوم، هر نوع خروج طلا از کشور ممنوع گردید (مشبکی، ۱۳۷۴، ص ۱۲۱).

به‌رغم اقدامات یاد شده، به دلیل آنکه پول ایران بر پایه نقره تعریف شده بود و قیمت نقره نیز در بازارهای جهانی تغییر می‌کرد، پول داخلی کشور همچنان دارای نوسان بود و این مسئله باعث شد تا دولت ایران در اوایل سال ۱۳۰۰ به فکر تغییر پایه پولی از نقره به طلا بیفتند. بر این اساس قانونی در سال ۱۳۰۸ در مجلس به تصویب رسید و براساس آن ریال طلا واحد پول ایران تعریف شد و میزان طلای خالص آن معادل $0/3661191$ گرم تعیین شد^۱ (شاهدی، ۱۳۸۷، ص ۳۱).

ارزیابی سیر تاریخی انتشار پول کاغذی در کشور نیز نشان می‌دهد که نخستین پول رسمی کاغذی در ایران در سال ۱۲۶۸ شمسی منتشر شد. در واقع بعد از آنکه ناصرالدین شاه قاجار در سال ۱۲۶۷ امتیاز تأسیس بانک شاهنشاهی و نیز نشر انحصاری اسکناس در ایران را به مدت شصت سال به فردی انگلیسی به نام «بارون جولوس دورویتر» اعطا کرد،

۱. از این تاریخ به بعد در عمل ریال جایگزین واحدهای قدیمی‌تر مانند تومان و قران شد؛ اما با این حال به دلیل سابقه طولانی استفاده از واحد تومان در کشور، این واحد در عمل و به صورت غیررسمی همچنان در بین مردم کاربرد داشت و امروزه نیز کاربرد آن بسیار بیشتر از ریال است (در بین عموم مردم، هر تومان معادل ده ریال تعریف می‌شود).

این بانک یک سال بعد قطعات ۱، ۲، ۳، ۵، ۱۰، ۲۰، ۵۰، ۱۰۰، ۵۰۰ و ۱۰۰۰ تومانی منتشر کرد. بانک شاهنشاهی که توسط انگلستان تأسیس شده بود، حدود ۴۰ سال، چاپ اسکناس را در انحصار خود داشت تا اینکه در سال ۱۳۰۹، حق انتشار اسکناس از آن بانک سلب و به بانک ملی ایران واگذار شد. دو سال بعد و هم‌زمان با آغاز سال ۱۳۱۱، واحد پول کشور که از قران به ریال تغییر کرده بود، توسط بانک ملی ایران منتشر و ملاک معاملات قرار گرفت. با تأسیس بانک مرکزی کشور در سال ۱۳۳۹، تمامی امور مرتبط با چاپ و نشر اسکناس به این بانک واگذار شد (فرجی، ۱۳۸۶، ص ۳۹).

در حال حاضر قانون پولی و بانکی کشور (مصوب ۱۳۵۱) مبنای اصلی تعریف پول رایج و مسائل مرتبط با آن است. در قسمت اول این قانون به‌طور مستقل به تعریف پول ملی پرداخته شده است. در ادامه برخی از مواد قانونی در این قسمت اشاره می‌شود:

ماده ۱:

- الف) واحد پول ایران ریال است. ریال برابر صد دینار است؛
- ب) یک ریال برابر یکصد و هشت هزار و پنجاه و پنج ده میلیونیم $0/0108055$ گرم طلاي خالص است؛
- ج) تغییر برابری ریال نسبت به طلا به پیشنهاد بانک مرکزی ایران و موافقت وزیر دارایی و تأیید هیأت وزیران و تصویب کمیسیون‌های دارایی مجلسین میسر خواهد بود؛
- د) برابر پول‌های خارجی نسبت به ریال و نرخ خرید و فروش ارز از طرف بانک مرکزی ایران با رعایت تعهدات کشور در مقابل صندوق بین‌المللی پول محاسبه و تعیین می‌شود.

ماده ۲:

- الف) پول رایج کشور به صورت اسکناس و سکه‌های فلزی قابل انتشار است؛
- ب) فقط اسکناس و پول‌های فلزی که در تاریخ تصویب این قانون در جریان بوده و یا طبق این قانون انتشار می‌یابد جریان قانونی و قوه ابراء دارد؛
- ج) تعهد پرداخت هرگونه دین و یا بدهی فقط به پول رایج کشور انجام‌پذیر است مگر آنکه با رعایت مقررات ارزی کشور ترتیب دیگری بین بدهکار و بستانکار داده شده باشد؛
- د) مسکوکات طلا رواج قانونی ندارد؛
- ه) مقررات مربوط به ورود و صدور طلا و نقره به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی ایران و موافقت وزیر دارایی و تصویب هیأت وزیران تعیین می‌شود؛

و) مبلغ اسمی، شکل، جنس، رنگ، اندازه، نقشه و سایر مشخصات اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی رایج کشور به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی ایران و تصویب وزیر دارایی با رعایت مقررات این قانون تعیین خواهد گردید؛

ز) اسکناس دارای امضای وزیر دارایی و رئیس کل بانک مرکزی ایران خواهد بود.

ماده ۳:

الف) امتیاز انتشار پول رایج کشور در انحصار دولت است و این امتیاز با رعایت مقررات این قانون منحصرأً به بانک مرکزی ایران واگذار می‌شود؛

ب) میزان قوه ابراء سکه‌های فلزی رایج کشور و همچنین طرز جمع‌آوری و شرایط خروج اسکناس‌ها و سکه‌ها از جریان به وسیله بانک مرکزی ایران با تأیید شورای پول و اعتبار پس از تصویب وزیر دارایی تعیین و از طریق درج در روزنامه رسمی کشور و حداقل یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار پایتخت و پخش از شبکه رادیو و تلویزیون کشور به اطلاع عموم می‌رسد.

ماده ۴:

الف) تعهد بانک مرکزی ایران در مقابل اسکناس‌ها یا سکه‌های فلزی منتشر شده، منحصر به پرداخت پول رایج کشور خواهد بود؛

ب) بانک مرکزی ایران در قبال سرقت یا فقدان یا از بین رفتن اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی در دست اشخاص هیچ‌گونه تعهد و مسئولیتی نخواهد داشت؛

ج) بانک مرکزی ایران در مدتی که کمتر از ده سال نخواهد بود اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی را که طبق بند ب ماده ۳ این قانون از جریان خارج می‌شوند و رواج قانونی خود را از دست می‌دهند، با پول رایج کشور معاوضه خواهد نمود و پس از انقضای مدت مقرر تعهدی در قبال آنها نخواهد داشت و اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی تعویض نشده به حساب خزانه منظور خواهد شد.

ماده ۵:

الف) بانک مرکزی ایران باید برابر صد درصد اسکناس‌های منتشر شده همواره دارایی‌هایی به شرح زیر به‌عنوان پشتوانه در اختیار داشته باشد:

۱. طلا؛

۲. ارز؛

۳. اسناد و اوراق بهادار؛

ب) مجموع دارایی‌های مندرج در ردیف‌های یک و دو بند الف این ماده نباید از ۲۵ درصد مجموع بدهی‌های بانک مرکزی ایران بابت اسکناس‌های منتشر شده کمتر باشد.

۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

این فصل از کتاب تلاش کرد تا به صورت توصیفی، ماهیت و کارکردهای پول در اقتصاد و بانکداری متعارف را بررسی کند. بر این اساس، تعریف، ماهیت و وظایف پول مورد بحث قرار گرفت و انواع پول برجسته گردید. به‌طور مشخص، جایگاه پول در اقتصادهای اعتباری جدید در عصر حاضر مورد تحلیل واقع شد و به برخی از واقعیت‌های موجود در رابطه با جایگاه پول در اقتصاد اشاره گردید. سرانجام در رابطه با بیت‌کوین (به‌عنوان پول آینده) و سیر تاریخی تحولات پول در نظام اقتصادی ایران توضیحاتی ارائه شد. براساس یافته‌های این فصل می‌توان به نکات ذیل اشاره کرد:

- پول یکی از اختراعات بسیار مهم بشر می‌باشد و از زمان اختراع این پدیده، معاملات و روابط مالی انسان‌ها به میزان بسیار زیادی تسهیل شده است؛
- هر وسیله‌ای که به‌عنوان پول شناسایی می‌شود باید بتواند حتماً چهار وظیفه اصلی پول شامل وسیله مبادله، معیار سنجش، ذخیره ارزش و معیار پرداخت‌های معوق بودن را با کمترین هزینه به انجام رساند؛
- در طول تاریخ بشر همواره تلاش کرده است تا با استفاده از تمامی ظرفیت‌های ساختاری و تکنولوژی‌های در دسترس، انواع جدیدی از پول را اختراع کند؛ به نحوی که پول‌های جدید بتوانند وظایف پول را به شیوه‌ای بهتر و با هزینه‌های کمتر اجرا کنند. بر این اساس، در طول زمان پول‌های کالایی غیرفلزی به پول‌های کالایی فلزی و این دسته از پول‌ها به اسکناس، پول تحریری و سرانجام پول الکترونیکی تغییر شکل داده‌اند؛
- پول‌های عصر حاضر به‌طور عمده بدون پشتوانه هستند و این اعتبار دولت‌هاست که به آنها ارزش می‌بخشد؛
- حکومت‌ها و دولت‌ها به دلیل آنکه از حق الضَّرب برخوردار هستند، می‌توانند به راحتی حجم پول در گردش را با سیاست‌های خود تحت تأثیر قرار دهند و به همین دلیل نقش حکومت‌ها و دولت‌ها در مدیریت نظام پولی در اقتصادهای جدید، اهمیت دوچندانی یافته است؛

- نگهداری پول دارای «هزینه فرصت» است. منظور از هزینه فرصت، فرصت‌های جایگزینی است که به دلیل نگهداری پول از دست خواهند رفت؛
 - پول مجازی «بیت‌کوین» در چند سال اخیر اختراع شده و با سرعتی قابل توجه رو به رشد می‌باشد. میزان توسعه استفاده از بیت‌کوین در معاملات مالی بین‌المللی به اندازه‌ای بوده است که برخی از پژوهشگران معتقدند بیت‌کوین در آینده‌ای نه چندان دور به‌عنوان پول غالب در معاملات (به ویژه در سطح بین‌المللی) جایگزین دلار، یورو و سایر ارزهای معتبر خواهد شد؛
 - بیت‌کوین نقاط قوت و ضعف مشخصی دارد و نمی‌توان در رابطه با مفید بودن آن اظهار نظر قطعی کرد.
- در این فصل موضوع‌شناسی پول در بانکداری متعارف بررسی شد و زمینه برای تحلیل ابعاد فقهی و حکم‌شناسی پول در چارچوب اسلامی تا حدودی فراهم گردید. در فصل بعد به بررسی جایگاه و احکام پول در نظام اقتصادی اسلام پرداخته می‌شود.

○ سوالات فصل

- ✓ دو دیدگاه عمده و اصلی را در ماهیت‌شناسی پدیده پول در اقتصاد متعارف نام برده و به صورت مختصر توضیح دهید؟
- ✓ اقتصاددانان معمولاً چهار وظیفه و کارویژه را برای پول تعریف می‌کنند. آنها را نام برده و به صورت مختصر توضیح دهید؟
- ✓ پول تحریری (بانکی) چیست؟ تفاوت‌های آن با پول کالایی کدام است؟
- ✓ نقش حکومت‌ها و دولت‌ها در پذیرش پول رایج چیست؟ این نقش به‌طور عمده به چه صورتی نمود می‌یابد؟
- ✓ هزینه فرصت پول را با ذکر مثال توضیح دهید؟
- ✓ بیت‌کوین چیست؟ به دو مورد از نقاط قوت و ضعف آن اشاره کنید؟

○ منابع جهت مطالعه بیشتر

۱. توتونچیان، ایرج (۱۳۷۵)، اقتصاد پول و بانکداری، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
۲. شهرآبادی، ابوالفضل و نیما رحمانی (۱۳۸۹)، نهادهای پولی و مالی، تهران: سازمان بورس و اوراق بهادار.
۳. فرجی، یوسف (۱۳۸۲)، آشنایی با ابزارها و نهادهای پولی و مالی، تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران.
۴. کرویتس، هلموت (۱۳۷۸)، معضل پول: پول، بهره و بحران‌های اقتصادی-اجتماعی، ترجمه حمیدرضا شهمیرزادی، تهران: کانون اندیشه جوان.
۵. ماجدی، علی و حسن گلریز (۱۳۷۳)، پول و بانک از نظریه تا سیاست‌گذاری، چاپ ششم، تهران: مؤسسه بانکداری ایران.
۶. مشیری، سعید و حمید بهمن‌پور (۱۳۹۰)، اقتصاد پول و بانکداری، تهران: نشر نی.
7. Brito, J. (2011), "Online Cash Bitcoin Could Challenge Governments", *Time journal*, 16 April.
8. Casey, M. (2014), "Bitcoin Foundation's Andresen on Working with Satoshi Nakamoto", *Wall Street Journal*, 6 March.
9. Friedman, M. (1969), *The Optimum Quantity of Money*, London: Macmillan.
10. Niehans, J. (1978), *The theory of money*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
11. Patinkin, D. (1965), *Money, interest and prices: An integration of monetary and value theory*, New York: Harper & Row.
12. Peterson, A. (2014), "Hal Finney received the first Bitcoin transaction: Here's how he describes it", *Washington Post*, 3 January.

فصل دوم

ماهیت، تاریخچه و نظریه‌های بهره در اقتصاد متعارف

○ اهداف فصل

- انتظار می‌رود خواننده پس از مطالعه این فصل بتواند:
- ✓ معانی لغوی و اصطلاحی یوژوری و بهره را بیان کند.
- ✓ سیر تطور تاریخی یوژوری و بهره در اقتصاد متعارف را تبیین کند.
- ✓ مهم‌ترین نظریه‌های بهره از قرون وسطا تا عصر حاضر را شناسایی کند.
- ✓ جزئیات نظریه رجحان زمانی بوم‌باورک و فیشر را درک و بتواند این نظریه را با دیدگاه‌های رقیب مقایسه کند.

۱. مقدمه

پس از بحث درباره ماهیت و موضوع‌شناسی پول در فصل قبل، در این فصل به موضوع‌شناسی مفهوم بهره پرداخته شده و زمینه بحث در رابطه با احکام پول و بهره (حکم‌شناسی) در فصول بعد فراهم می‌شود. نهاد بهره، یکی از مسائل مهم و اساسی در اقتصادهای جدید محسوب می‌شود و به همین دلیل شناسایی دقیق آن اهمیت زیادی دارد. موضوع‌شناسی نادرست این نهاد باعث خواهد شد تا درک درستی از کارکردهای آن در بانکداری ایجاد نشده و همین زمینه برداشت‌های نادرست (همراه با افراط و تفریط) از این نهاد در چارچوب بانکداری اسلامی را فراهم می‌کند. بنابراین، شناسایی دقیق ماهیت بهره اهمیت بسیار زیادی برای پیگیری مباحث بانکداری اسلامی دارد.

با توجه به مطلب بالا، در این فصل تلاش می‌شود تا مفهوم بهره در اقتصاد متعارف ارزیابی

و تحلیل شود. سیر مطالب بدین صورت است که پس از این مقدمه، معانی لغوی و اصطلاحی بهره ارزیابی و سپس به موضوع ربا در ادیان و ارزیابی سیر تاریخی مواجهه با مفهوم بهره در غرب پرداخته می‌شود. در ادامه نظریات مهم بهره در سه دوره شامل قبل از قرون وسطا، بعد از آن تا مارکس و بعد از مارکس تا عصر حاضر مورد بحث قرار می‌گیرد و سپس به اختصار ارزیابی می‌شود. قسمت پایانی فصل نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

۲. واژه‌شناسی یوژوری و بهره در اقتصاد متعارف

ارزیابی ادبیات اقتصادی و بانکی متعارف نشان می‌دهد که اگر در نظر باشد معادل مشخصی برای مفهوم ربا در فقه اسلامی در دانش متعارف یافت شود، می‌توان به دو واژه یوژوری^۱ و بهره^۲ اشاره کرد. فرهنگ لغات آکسفورد^۳ در بیان ریشه لغوی واژه یوژوری بیان می‌کند که این واژه از کلمه یوژریه^۴ گرفته شده است. این واژه نیز به عبارت لاتین یوژریا^۵ که خود از ریشه یوسوس^۶ (قسمت سوم فعل یوتی^۷ به معنای استفاده کردن) است، برمی‌گردد (فرهنگ لغات انگلیسی آکسفورد، ۲۰۱۲، ص ۲۰۳۲). اما به لحاظ تعریفی، فرهنگ لغات آکسفورد، واژه یوژوری را بدین صورت تعریف می‌کند: «عمل پرداخت پول و دریافت اصل آن همراه با نرخ‌های بهره به شدت بالا».

فرهنگ لغات آکسفورد در تبیین معنای لغت بهره نیز می‌نویسد: «پولی که به صورت منظم و با نرخ مشخص روی وامی که قرض داده شده است، پرداخت شده یا اینکه به دلیل به تأخیر انداختن بازپرداخت دین پرداخت می‌شود».

جهت شناسایی تعاریف اصطلاحی یوژوری و بهره لازم است به فرهنگ‌های لغت معتبر اقتصادی مراجعه شود. در این رابطه، فرهنگ لغات پولی و مالی پالگریو^۸ واژه یوژوری را بدین

1. Usury

2. Interest

3. Oxford

4. usurie

5. Usuria

6. usus

7. uti

8. The New Palgrave Dictionary of Money and Finance

صورت تعریف می‌کند: «وضع نرخ بهره بیش از اندازه بر هر نوع دین یا تعهد مالی»^۱. در تعریف واژه بهره نیز بیان شده است: «مازادی که بر روی وجوه قرض گرفته شده یا قرض داده شده، براساس نرخ تعریف شده پرداخت می‌شود»^۲ (فرهنگ لغات پولی و مالی پالگریو، ۱۹۹۲، ج ۲، ص ۲۲). جمع‌بندی بحث آنکه بررسی معانی لغوی و اصطلاحی یوژوری و بهره نشان می‌دهد که در حال حاضر در اقتصاد متعارف منظور از یوژوری نرخ‌های بهره به شدت بالاست؛ اما بهره به نرخ‌های متعادل و پایین اطلاق می‌شود. افزون‌بر این، در تعریف لغوی و اصطلاحی بهره در بیشتر فرهنگ‌های لغت از واژه‌های قرض‌دهی^۳ و قرض‌گیری^۴ تأکید شده که خود آماره مهمی است که نشان می‌دهد قالب حقوقی قرض در بحث بهره موضوعیت دارد.

۳. ربا در ادیان (غیر از اسلام)

یکی از مسائل مهم در شناخت مفهوم ربا در غرب و درک سیر تطور آن، شناخت دیدگاه ادیان (به‌عنوان مذاهبی که قرن‌ها در جوامع غربی به‌عنوان دین رایج غلبه داشتند) می‌باشد. همان‌طور که در ادامه ملاحظه می‌شود، تقریباً تمامی ادیان رباخواری را امری نامشروع دانسته و با آن به مبارزه پرداخته‌اند. با توجه به این مهم، در قسمت حاضر دیدگاه برخی از ادیان به پدیده ربا به اختصار بحث می‌شود.^۵

۱-۳. یهودیت

بررسی تورات به‌عنوان کتاب آسمانی دین یهود نشان می‌دهد که دریافت و پرداخت ربا در این دین نیز همانند دیگر ادیان، به‌عنوان عملی شیطانی و نامشروع در نظر گرفته شده است. براساس آیات مختلف تورات، رباخواران نه تنها به عذاب الهی در آخرت وعده داده شده‌اند؛ بلکه حتی

1. The practice of charging an excessive interest rate on any class of debt of liability.

2. The amount paid on funds that is borrowed or lent based on a defined rate.

3. Lending

4. Borrowing

۵. با توجه به اینکه در فصل آینده به صورت مبسوط به موضوع دیدگاه اسلام در بحث ربا و بهره پرداخته می‌شود، لذا در این قسمت به این مسئله اشاره‌ای نمی‌شود.

در همین دنیا نیز مشمول مجازات‌هایی گردیده‌اند که تازیانه، اجبار به روزه‌داری و پرداخت کفارات پولی، برخی از این موارد می‌باشد (جامعه مدرسین، ۱۳۸۱، ص ۵۲).

به منظور درک بهتر نگاه دین یهود به پدیده ربا و رباخواری، در ادامه به برخی از آیات تورات فعلی اشاره می‌شود. در کتاب عهد قدیم آمده است: «اگر برادرت فقیر شد و دست نیاز به سوی تو دراز کرد، او را یاری کن، خواه غریب باشد یا هم‌وطن تو؛ او را کمک کن تا همراه تو زندگی کند و از او ربا نگیرد و از خدا بترس» (عهد قدیم، سفر لاویان، باب ۲۵، آیه ۳۵). «زمانی که مالی را به یهودی فقیر قرض دادی، رفتار تو با او مانند رفتار طلبکار ربا دهنده با بدهکار نباشد و از وی مطالبه ربا نکن» (عهد قدیم، سفر خروج، باب ۲۲، آیه ۲۵). «از برادرت هیچ ربایی طلب نکن؛ نه بر پول نقد و نه بر طعام و نه بر هر چیزی که قرض داده می‌شود. فقط بر بیگانه می‌توانی قرض ربوی دهی» (عهد عتیق، سفر تثنیه، باب ۲۳، آیه ۱۹).

همان‌طور که ملاحظه می‌شود در آیه اول موضوع قرض مصرفی از طرف اغنیا به فقرا مورد توجه قرار داده شده است که به لحاظ تاریخی، بخش عمده‌ای از ربا در این دسته قرار می‌گیرد. در این آیه به صراحت از اینکه فرد غنی از فقیر ربا بگیرد نهی شده است. اما دو آیه دیگر دارای اطلاق بوده و شامل قرض‌های تولیدی نیز می‌شود. در آیه دوم به صراحت تأکید شده است که در عقد قرض (چه تولیدی و چه مصرفی)، قرض دهنده حق ندارد خود را مستحق دریافت ربا، افزون بر اصل پول در نظر بگیرد. آیه سوم نیز بر مسئله متعلق ربا توجه دارد و تأکید می‌کند که ربا مخصوص پول نبوده و در هر کالایی می‌تواند مصداق داشته باشد. از مجموعه این آیات، اطلاق عمومی حکم حرمت ربا در آیین یهود استخراج می‌شود (جامعه مدرسین، ۱۳۸۱، ص ۵۳).

مطالعه منابع دین یهود نشان می‌دهد که مجازات‌ها و تنبیه‌های قانونی مشخصی برای رباخواران در نظر گرفته شده است. به عنوان نمونه در کتاب‌های سلمونیک و شولحان عادوخ که متون احکام دین یهودند، بعد از ذکر انواع ربا، آمده است: «شهادت رباخوار مردود است و عمل او در حدّ شرک و یک کار پست حیوانی است» (عهد عتیق، سفر تثنیه، باب ۲۳، آیه ۲۸). افزون بر این، تورات تنها به ربا دهنده و مذمت عمل وی تأکید ندارد، بلکه در مقابل به مشکلات رباگیرنده توجه دارد و تلاش می‌کند تا با وضع احکام و قوانین حقوقی مشخص، از حقوق این گروه به خوبی دفاع کند. به عنوان نمونه در بخش دیگری از تورات در رابطه با محدودیت‌های دریافت وثیقه از قرض گیرنده آمده است: «چون به همسایه خود قرض دهی، برای گرفتن گرو به خانه‌اش